

УДК 930.1(477)-058.243«1946-1965»

ДМИТРО НЕФЬОДОВ

м. Миколаїв

dmitr-nefyodov2@yandex.ru

nefyodovdv@gmail.com

ВІДОБРАЖЕННЯ РУХУ РАЦІОНАЛІЗАТОРІВ І ВІНАХІДНИКІВ В ПОВОЄННЕ ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ (1946–1965 рр.) В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 80-х рр.

У статті досліджений стан наукової розробки радянськими істориками другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. руху раціоналізаторів та винахідників в контексті історії робітництва УРСР періоду повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.). Особливістю історіографічної ситуації досліджуваного періоду стала наявність великої кількості робіт, створених за межами республіки, переважно в союзних науково-дослідних центрах. Незважаючи на охоплення великої кількості аспектів теми і її комплексне вивчення, до середини 80-х рр. стає очевидним факт того, що радянська історіографія зжила себе в своєму «класичному» історико-партійному аспекті.

Ключові слова: історіографія, робітничий клас, УРСР, раціоналізаторство, винахідництво.

Посилення несталінських тенденцій у внутрішній політиці режиму після приходу до влади в СРСР Л. Брежнєва, розгортання репресивних кампаній проти інакодумців в Україні дало розуміння настання реакції і того, що влада знову починає карати за щонайменші прояви альтернативної позиції як в суспільно-політичному, так і професійному житті.

Внаслідок провалу економічних реформ О. Косигіна та чехословацької кризи 1968 р., брежнєвським керівництвом остаточно обрано курс на консервацію усталених суспільно-політичних порядків, відновлення жорсткого контролю над суспільством шляхом зміцнення становища партійно-державної номенклатури.

Залякування вчених, примушування їх до зречення від «хибних» поглядів відбувалося методами «проробок» на зборах партійних організацій, трудових колективів, на наукових конференціях. Результатом як правило ставало «каяття» «обвинувачуваного» з визнанням «помилки». Як слушно зазначає історіограф В. Яремчук, такий підхід призвів до майже 100% інтеграції істориків в радянську систему. Нечисленність виявів антирежимного протесту серед українських радянських істориків навіть у сфері професійної діяльності (не кажучи про політичні акції) підтверджують даних умовивід [13, 156].

Найважливішим питанням робочої тематики для радянської історіографії другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. залишалось висвітлення участі представників робітничого класу в русі раціоналізаторів і винахідників, а також у розвитку науково-технічного прогресу. Варто відзначити, що саме в середині 50-х рр. почалася науково-технічна революція. Даний термін радянська наука трактувала як переворот в засобах праці, пов'язаний зі створенням автоматизованих, виробничих комплексів, оснащених ЕОМ і виконуючих повторювані операції [1, 52]. Крім того, на переконання дослідниці Є. Федіної, науково-технічний прогрес вплинув не тільки на виробництво, але і вніс корінні зміни в зміст праці робітників, розширивши їх функції, перетворивши їх працю в різновид праці інженерно-технічних працівників [11, 7]. Також згідно радянської ідеології, НТР як і весь розвиток суспільного виробництва не є самоціллю. За твердженням економіста П. Ігнатовського, НТР викликала глобальні зміни в соціальній структурі суспільства, впливала на характер і зміст праці, сприяла зростанню кваліфікації робітників [3, 183]. Дослідник Л. Бляхман акцентував увагу на тому, що внаслідок НТР сформувався робітник нового типу, змінилася галузева структура робітничого класу внаслідок збільшення

частки робітників, зайнятих в найбільш прогресивних галузях виробництва, безпосередньо пов'язаних з використанням досягнень НТР [1, 317].

За підрахунками В. Романцова, з кожним роком кількість робітників-винахідників і раціоналізаторів зростала, а їх винаходи і раціоналізаторські пропозиції давали дедалі більший економічний ефект. Лише протягом 1948 р. на підприємствах важкої промисловості України впроваджено близько 16,5 тис. раціоналізаторських пропозицій. Економічний ефект від їх впровадження становив понад 150 млн крб. [10, 179]. Однак незважаючи на дані успіхи радянські дослідники змушені визнати, що в роки п'ятої п'ятирічки, незважаючи на високий темп повоєнного відновлення економіки, мали місце суттєві недоліки в справі підвищення технічного рівня промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей. В основі технічного відставання радянської промисловості лежали різні причини. На думку дослідників, позначалася обмеженість матеріальних і грошових ресурсів для здійснення одночасної і на високому рівні технічної реконструкції численних підприємств і виробництв. Радянські історики змушені визнати, що мали місце недоліки планування і недостатнє використання зарубіжного науково-технічного досвіду, крім того, машинобудівні міністерства, підвідомчі їм науково-дослідні інститути, конструкторські бюро та заводи направляли свої зусилля переважно на створення машин і механізмів, що полегшували працю робітників на основних виробничих операціях, в той час як механізація інших ланок технологічного процесу здійснювалася повільно [6, 12]. Радянські дослідники змушені констатувати наявність диспропорцій в рівнях технічної оснащеності не тільки окремих підприємств, але і цілих галузей. В результаті уповільнення темпів технічного переозброєння машинобудівних підприємств, а також темпів розробки цією галуззю нової техніки для ряду провідних галузей промисловості в 1955 р. в порівнянні з 1954 р. кількість новостворених найважливіших типів машин і устаткування для металургійної, паливної, електротехнічної промисловості і енергетики скоротилося в два-три рази.

Виявилось відставання ряду заводів від провідних зарубіжних фірм за якісними характеристиками однотипних верстатів, тракторів, автомобілів, трансформаторів; пересувних електростанцій та інших машин – по продуктивності, витраті палива, ресурсів роботи, вазі, швидкості, автоматизації управління [6, 13].

Важливе значення на шляху подолання технічного відставання мала нарада конструкторів, технологів, головних інженерів і директорів підприємств, працівників НДІ та заводських лабораторій, проведена в квітні 1955 р., на якій обговорювалися питання технічного прогресу в промисловості, впровадження у виробництво новітніх досягнень науки і техніки. Ці ж питання стояли в центрі уваги Всесоюзної наради працівників промисловості, яка відбулася в травні 1955 р. в Москві. Результати обох нарад лягли в основу рішень ХІХ з'їзду партії і липневого (1955 р.) Пленуму ЦК КПРС. У директивах по п'ятому п'ятирічному плану з'їзд постановив завдання «піднести масовий рух винахідників і раціоналізаторів, інженерів, техніків, робітників і колгоспників за подальше технічне удосконалення і розширення виробництва, за всебічну механізацію, полегшення і подальше оздоровлення умов праці» [12, 67]. Липневий (1955 р.) Пленум ЦК КПРС, розглянувши питання «Про завдання по дальшому піднесенню промисловості, технічному прогресу і поліпшенню організації виробництва» також вказав на необхідність поліпшення партійної роботи з винахідниками і раціоналізаторами. Як бачимо, даний рух штучно стимулювався партійними директивами замість реальної економічної мотивації.

У травні 1957 р. рішенням ЦК КПРС утворено Державний комітет Ради Міністрів СРСР по новій техніці (Держтехніка СРСР). Одночасно у всіх господарських міністерствах заснована посада заступника міністра з питань нової техніки. Йому підпорядковувалися технічні управління і відділи, безпосередньо керували галузевими НДІ і практичною роботою на місцях. В інтересах залучення робітників до активної роботи по впровадженню у виробництво технічних нововведень на підприємствах і будівництвах створені виробничо-технічні ради, керівництво ними довірено головним інженерам підприємств.

Як вказує дослідник В. Смирнов, в даний період в русі винахідників і раціоналізаторів чітко визначилися такі характерні риси як постійно зростаюче число робітників, що беруть участь в цьому русі і переростання індивідуальних форм в колективні [8, 111].

Історико-партійна тематика знайшла своє відображення в дисертаціях М. Плюща [7], Г. Дем'янова [2], О. Лихолата [4], С. Матяша [5]. Дані дослідники висвітлили діяльність партії по керівництву науково-технічним прогресом в УРСР.

Досліджуючи різні форми і методи масової і організаторської роботи партійних організацій задля розгортання масової технічної творчості, радянські дослідники найбільше виділяли збори раціоналізаторів, місячники, огляди і конкурси на кращу постановку раціоналізаторської роботи, зльоти новаторів, поїздки на споріднені підприємства для вивчення і обміну досвідом, лекції, семінари, конференції [12, 125]. За підрахунками дослідника В. Романцова, загальна кількість прийнятих пропозицій в 1957 р. склала 263,2 тис., з них впроваджено у виробництво 205,4 тис. В 1965 р. кількість прийнятих пропозицій склала вже 607,4 тис., з них впроваджено у виробничий процес 515,7 тис. [10, 182].

Як констатували радянські вчені, значну допомогу раціоналізаторам надавали громадські конструкторські бюро (ГКБ), до складу яких входили кваліфіковані інженери, техніки і робітники. Вони не обмежувалися наданням допомоги раціоналізаторам, а й самі розробляли і впроваджували у виробництво ряд пропозицій, розробляли проекти комплексної механізації й автоматизації виробничих процесів, модернізації діючого устаткування [9, 83].

Історик В. Романцов детально зупинився на недоліках організації руху. Як зазначив дослідник, на багатьох підприємствах велика кількість раціоналізаторських пропозицій знаходилась довгий час на розгляді, розробці і випробуванні. Деякі прийняті пропозиції роками не впроваджувалися. В 1957 р. на підприємствах республіки залишились не впровадженими у виробництво понад 57 тис. раціоналізаторських і винахідницьких пропозицій. Історик навів дані про підприємства, де

робота з раціоналізаторами і винахідниками не велась, технічні ради і комісії по раціоналізаторству і винахідництву не працювали, ущемлялись законні інтереси раціоналізаторів у матеріальному заохоченні [12, 121].

Отже, дослідивши радянську історіографію другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. з проблеми руху раціоналізаторства і винахідництва робітничого класу України в повоєнне двадцятиріччя (1946–1965 рр.) варто відзначити наявність великого масиву історіографічних джерел найрізноманітнішого характеру. Особливістю історіографічної ситуації досліджуваного періоду стала наявність великої кількості робіт, створених за межами республіки, переважно в союзних науково-дослідних центрах. Незважаючи на охоплення великої кількості аспектів теми і її комплексне вивчення, до середини 80-х рр. стає очевидним факт того, що радянська історіографія зжила себе в своєму «класичному» історико-партійному аспекті. Незважаючи на достатню кількість праць, створених виключно з наукових позицій, всі без винятку радянські дослідники продовжували залишатися всередині радянської «матриці» і вихід з неї міг здійснитися тільки при наявності кардинальних позанаукових стимулів, поява яких відбулася вже у другій половині 1980-х рр.

Список використаних джерел

1. Бляхман Л. С. НТР, рабочий класс, интеллигенция / Л. С. Бляхман, О. И. Шкаратан. — М. : Политиздат, 1973. — 320 с.
2. Демьянов Г. С. Деятельность КПСС по повышению ведущей роли рабочего класса в социально-экономическом развитии советского общества в условиях зрелого социализма : дис. ... доктора ист. наук : 07.00.01 / Демьянов Григорий Семенович. — К., 1984. — 458 с.
3. Игнатовский П. А. Экономические вопросы теории и практики социализма: (Анализ современного опыта) / П. А. Игнатовский. — М. : Экономика, 1979. — 344 с.
4. Лихолат А. В. Партийное руководство научно-техническим прогрессом в промышленности УССР в условиях развитого социализма : дис. ... доктора ист. наук : 07.00.01 / Лихолат Александр Васильевич. — К., 1984. — 448 с.
5. Матяш С. В. Воспроизводство квалифицированных рабочих кадров (социологический аспект исследования) : дис. ... кандидата философ. наук : 09.00.09 / Матяш Сергей Викторович. — К., 1984. — 171 с.
6. Основные проблемы истории упрочения и развития социализма в СССР. Конец 1930-х – начало 1960-х годов. — В 2-х т. — Т. 2. К развитому социализму. 1951 — начало 1960-х годов / [Под общ. ред. Ю. А. Полякова]. — М. : Наука, 1984. — 262 с.

7. Плющ Н. Р. Вклад рабочего класса Украинской ССР в ускорение научно-технического прогресса в промышленности (50–70-е годы) : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра ист. наук : спец. 07.00.02 «История СССР» / Н. Р. Плющ. — К., 1983. — 46 с.
8. Рабочий класс СССР на современном этапе : сб. ст. / отв. ред. В. А. Овсянкин. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. — 168 с.
9. Робітничий клас УРСР і науково-технічний прогрес / [М. І. Долішній, М. М. Драк, В. П. Іськів та ін.]. — К.: Наукова думка, 1980. — 259 с.
10. Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР (1946–1970 рр.) / В. О. Романцов. — К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. — 219 с.
11. Федина Е. В. Технический прогресс и рабочий / Е. В. Федина. — Иркутск: Восточно-Сибирское книж. изд-во, 1977. — 38 с.
12. Шепета М. Т. Боротьба робітничого класу України за розвиток промисловості / М. Т. Шепета. — Чернівці: обл. друк. управлін. по пресі Чернів. облвиконкому, 1970. — 128 с.
13. Яремчук В. Минувле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / Віталій Яремчук. — Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. — 526 с.

DMYTRO NEFYODOV

Mykolaiv

**PRESENTATION OF THE EFFICIENCY EXPERTS AND INVENTORS
MOVEMENT DURING POSTWAR TWENTY YEARS (1945–1965)
IN THE SOVIET HISTORIOGRAPHY OF THE SECOND HALF
OF THE 1960's – THE FIRST HALF OF THE 1980's**

The article studies the state of scientific development of the efficiency experts and inventors movement in the context of the Ukrainian SSR working class history during postwar twenty years (1946–1965) by Soviet historians of the second half of the 1960's – the first half of the 1980's. The presence of a large number of works created outside the republic, mainly in Soviet research centers, is the salient feature of the historiographical situation of the period under investigation. Despite the coverage of a large number of topic's aspects and its comprehensive study, by the mid-80's it had become obvious that Soviet historiography was dated in its «classic» historical and party aspect.

Keywords: historiography, working class, Ukrainian SSR, efficiency drive, invention.

ДМИТРИЙ НЕФЁДОВ

г. Николаев

**ОТБРАЖЕНИЕ ДВИЖЕНИЯ РАЦИОНАЛИЗАТОРОВ И ИЗОБРЕТАТЕЛЕЙ
В ПОВОЕННОЕ ДВАДЦАТИЛЕТИЕ (1946–1965 гг.) В СОВЕТСКОЙ
ИСТОРИОГРАФИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ 60-х – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 80-х гг.**

В статье исследовано состояние научной разработки советскими историками второй половины 1960-х – первой половины 1980-х гг. движения рационализаторов и изобретателей в контексте истории рабочего класса УССР периода послевоенного двадцатилетия (1946–1965 гг.). Особенно-стью историографической ситуации исследуемого периода стало наличие большого количества работ, созданных за пределами республики, преимущественно в союзных научно-исследовательских центрах. Несмотря на охват большого количества аспектов темы и ее комплексное изучение, к середине 80-х гг. становится очевидным факт того, что советская историография изжила себя в своем «классическом» историко-партийном аспекте.

Ключевые слова: историография, рабочий класс, УССР, рационализаторство, изобретательство.

Стаття надійшла до редколегії 03.05.2017